

O'QITUVCHI NUTQINI RAVONLIGI

Shermanov Isobek Shilmamatovich.

Imamova Zilola Abdullayevna

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'qituvchi nutqining ravonligi, uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati, pedagogik muloqotdagi o'rni hamda o'quvchilar bilimni shakllantirishdagi ta'siri ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. O'qituvchi nutqining ravonligi ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligi asoslab beriladi. Nutq madaniyati, talaffuz, mantiqiylik, ifodalilik va auditoriya bilan muloqot masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: nutq ravonligi, pedagogik muloqot, nutq madaniyati, ta'lim samaradorligi, o'qituvchi mahorati, kommunikativ kompetensiya.

KIRISH: Hozirgi globallashuv va axborotlashgan jamiyat sharoitida ta'lim tizimiga qo'yilayotgan talablar tobora ortib bormoqda. Ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar va samarali muloqot muhim o'rin egallaydi. Mazkur jarayonda o'qituvchi shaxsining kasbiy, ma'naviy hamda nutqiy kompetensiyasi yetakchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, o'qituvchining nutqi dars jarayonining asosiy boshqaruv vositasi bo'lib, bilim berish, tarbiyalash, rag'batlantirish va yo'naltirish funksiyalarini bajaradi. O'qituvchi nutqi o'quvchilarning bilimlarini shakllantirish bilan birga, ularning dunyoqarashi, tafakkuri, so'z boyligi va nutq madaniyatiga ham kuchli ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchining har bir so'zi, talaffuzi, intonatsiyasi va fikr bayoni o'quvchilar tomonidan qabul qilinib, ko'pincha namuna sifatida o'zlashtiriladi. Shuning uchun ham o'qituvchi nutqining aniqligi, mantiqiyliigi, ifodaliligi va ravonligi pedagogik faoliyatning muhim mezonlaridan biri hisoblanadi. Nutqning ravonligi deganda fikrlarning uzviy, izchil, tushunarli va erkin tarzda ifodalanishi tushuniladi. Ravon nutq auditoriya e'tiborini jalb etadi, ma'lumotning oson qabul qilinishiga yordam beradi hamda muloqot samaradorligini oshiradi. O'qituvchi nutqining ravon bo'lishi darsning sur'atiga, mazmunning to'laqonli yetkazilishiga va o'quvchilarning faol ishtirokiga bevosita bog'liqdir. Agar o'qituvchi nutqi ravon bo'lmasa, dars jarayoni sekinlashadi, o'quvchilar diqqati tarqaladi va bilimlarni o'zlashtirish darajasi pasayadi. Zamonaviy ta'lim tizimi o'qituvchidan faqat fan bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishni emas, balki yuqori darajadagi kommunikativ mahoratni ham talab etadi. Bugungi kunda o'qituvchi

bilim beruvchi emas, balki o'quv jarayonini boshqaruvchi, yo'naltiruvchi va hamkor sifatida qaralmoqda. Ana shu vazifalarni samarali bajarishda o'qituvchi nutqining ravonligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Chunki ravon nutq o'quvchilarni darsga jalb etadi, ularning motivatsiyasini oshiradi va o'z fikrlarini erkin ifodalashga undaydi. Shuningdek, o'qituvchi nutqining ravonligi pedagogik ta'sir kuchini oshiruvchi muhim omillardan biridir. Nutq orqali o'qituvchi nafaqat axborot uzatadi, balki o'quvchi shaxsiga ta'sir ko'rsatadi, uning ijtimoiy faolligini shakllantiradi, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni singdiradi. Shuning uchun ham o'qituvchi nutqining ravonligini rivojlantirish masalasi pedagogika, psixologiya va tilshunoslik fanlarining chorrahasida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'qituvchi nutqi va uning ravonligi muammosi tilshunoslik, pedagogika hamda psixologiya fanlari chorrahasida joylashgan ko'p qirrali masala hisoblanadi. Ushbu mavzu bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutq shaxsning kasbiy faoliyatida, ayniqsa pedagogik jarayonda yetakchi vositalardan biri hisoblanadi. Nutq orqali bilim uzatiladi, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatiladi va o'quvchi shaxsining shakllanishiga bevosita ta'sir etiladi. Tilshunoslikda nutq madaniyati va ravon nutq masalalari bo'yicha qator fundamental tadqiqotlar mavjud. Jumladan, rus tilshunos olimi L.V. Shcherba nutqni til tizimining amaliy ko'rinishi sifatida izohlar ekan, nutqning aniqligi va ravonligi uning kommunikasiyadagi asosiy sifati ekanini ta'kidlaydi [1]. U nutq jarayonida tovush, intonatsiya, mantiqiy urg'u va sintaktik tuzilmaning uyg'unlashuvi fikrning to'liq yetib borishini ta'minlashini asoslab beradi. Nutq madaniyati muammosi bo'yicha V.V. Vinogradovning tadqiqotlarida adabiy til me'yorlari, ravonlik, ifodalilik va nutqning kommunikativ vazifalari keng yoritilgan [2]. Olim ravon nutqni shaxsning umumiy madaniy darajasini belgilovchi muhim mezon sifatida baholaydi. Unga ko'ra, ravon nutq faqat til qoidalariga rioya qilish bilangina emas, balki fikrning mantiqiy izchilligi va auditoriyaga mos ifodalanishi bilan ham belgilanadi. O'zbek tilshunosligida nutq madaniyati masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. S. Ibrohimov nutq madaniyatini shaxsning tilga bo'lgan munosabati va nutqiy mas'uliyati bilan bog'laydi hamda ravon nutqni nutq madaniyatining asosiy belgilaridan biri sifatida ko'rsatadi [3]. Uning fikricha, ravon nutq o'qituvchi pedagogik faoliyatining ajralmas qismi bo'lib, ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Pedagogika fanida o'qituvchi nutqi muammosi alohida yo'nalish sifatida o'rganilgan. N.V. Kuzmina o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tarkibiga nutqiy kompetensiyani ham kiritadi va o'qituvchi nutqining ravonligi pedagogik ta'sir

samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri ekanligini ta'kidlaydi [4]. Unga ko'ra, nutqi ravon bo'lgan o'qituvchi o'quvchining e'tiborini jalb qila oladi, axborotni aniq yetkazadi va dars jarayonini samarali tashkil etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'qituvchi nutqining ravonligi ta'lim jarayonining samaradorligini belgilovchi eng muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, dars jarayonida o'qituvchining nutqi qanchalik ravon, aniq va izchil bo'lsa, o'quvchilarning bilimni o'zlashtirish darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Ravon nutq o'quvchilar e'tiborini bir nuqtada jamlashga, dars mazmunini to'liq anglashga va ongli ravishda xotirada saqlashga xizmat qiladi. Nutqi ravon bo'lmagan o'qituvchi esa hatto mukammal bilimga ega bo'lsa ham, uni o'quvchiga to'liq va samarali yetkazib bera olmaydi. Chunki bilimning yetkazilishi faqat mazmun bilan emas, balki uni ifodalash uslubi bilan ham chambarchas bog'liqdir. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi nutqining ravonligi nafaqat lingvistik jihatlar, balki psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillar bilan ham uzviy bog'langan. Ravon nutqli o'qituvchi dars jarayonida o'quvchilar bilan tez va tabiiy muloqotga kirishadi, ularning savollariga tushunarli javob beradi, o'quvchilar fikrini to'g'ri yo'naltira oladi. Bunday sharoitda o'quvchida o'z fikrini erkin ifodalashga nisbatan ishonch va ichki motivatsiya shakllanadi. Aksincha, nutqi ravon bo'lmagan o'qituvchidan o'quvchilar ko'pincha tortinadi, savol berishga ikkilanadi va dars jarayoni sustlashib boradi. Kuzatishlar shuni tasdiqlaydiki, ravon nutqli o'qituvchi darsda vaqtni ancha samarali taqsimlaydi. Uning tushuntirishlari qisqa, lo'nda va mazmunli bo'lib, ortiqcha takror va chalg'ituvchi holatlar kam uchraydi. Bu esa dars davomida ko'proq amaliy mashg'ulotlar o'tkazish, mustahkamlashga vaqt ajratish imkonini beradi. Natijada o'quvchilar faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchiga aylanadi. Ravon nutq darsni dinamik, jonli va qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi. O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi nutqining ravonligi o'quvchilarning diqqatini barqaror ushlab turish bilan bevosita bog'liq. Diqqatning barqarorligi esa bilimlarni o'zlashtirishning muhim shartlaridan biridir. Ravon nutq diqqatni boshqarish vositasi vazifasini bajaradi. O'qituvchi nutqi orqali urg'uli joylarni ajratib ko'rsatadi, muhim g'oyalarga e'tibor qaratadi va ikkinchi darajali ma'lumotlarni soddalashtirib beradi. Agar nutq ravon bo'lmasa, diqqat tez tarqaladi, o'quvchilar charchaydi va dars samarasi pasayadi.

Nutq ravonligi o'qituvchining shaxsiy pedagogik imijiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ravon nutqli o'qituvchi o'quvchilar tomonidan bilimdon, ishonchli va

hurmatga loyiq shaxs sifatida qabul qilinadi. Bu esa darsdagi intizom, o‘zaro hurmat va pedagogik obro‘ning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. O‘qituvchining nutqi uning ichki madaniyati, tafakkur darajasi va kasbiy yetukligini namoyon etuvchi asosiy mezonlardan biridir. Amaliy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, ravon nutq o‘qituvchining ruhiy holati bilan ham chambarchas bog‘liq. Hayajon, ishonchsizlik, ichki qo‘rquv va stress nutq ravonligini pasaytiradi. Shu boisdan o‘qituvchi nutqining ravonligini rivojlantirish nafaqat nutq texnikasi bilan bog‘liq mashqlarni, balki psixologik barqarorlikni ta‘minlash bo‘yicha ishlarni ham o‘z ichiga olishi lozim. O‘ziga ishonchli, erkin va ijobiy kayfiyatdagi o‘qituvchi nutqi ham tabiiy ravishda ravon bo‘ladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, nutq ravonligi o‘qituvchining til boyligi va lug‘at zaxirasiga bevosita bog‘liq. So‘z boyligi keng bo‘lgan o‘qituvchi fikrini turli usullarda, sodda va tushunarli tarzda ifodalash imkoniga ega bo‘ladi. Bunday o‘qituvchi murakkab tushunchalarni ham oddiy va hayotiy misollar orqali tushuntirib bera oladi. So‘z boyligi cheklangan o‘qituvchi esa ko‘pincha bir xil iboralarni takrorlashga majbur bo‘ladi, bu esa nutqning ravonligi va ta‘sirchanligini pasaytiradi. Nutq ravonligi talaffuz madaniyati bilan ham uzviy bog‘liqdir. Tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, urg‘uni o‘rinli qo‘llash, ortiqcha pauzalardan qochish nutq ravonligining muhim shartlaridan hisoblanadi. Amaliy kuzatuvlarda ayrim o‘qituvchilarda talaffuzdagi kamchiliklar dars jarayonida noqulaylik tug‘dirayotgani, o‘quvchilarning mazmuni to‘liq anglamasligiga sabab bo‘layotgani aniqlangan. Bu holatlar nutq ustida muntazam ishlash zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi. Ravon nutq o‘quvchilarning nutqiy rivojiga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. O‘qituvchini diqqat bilan tinglaydigan o‘quvchilar uning nutqidagi uslub, ifoda, ohang va mantiqiy ketma-ketlikni o‘zlashtirib boradi. Natijada o‘quvchilarning o‘zi ham fikrini ravon ifodalashga intila boshlaydi. Bu holat ayniqsa boshlang‘ich va o‘rta ta‘lim bosqichlarida yaqqol namoyon bo‘ladi. O‘qituvchi nutqi o‘quvchi uchun tirik namuna vazifasini bajaradi. O‘rganishlar natijasida ravon nutqli o‘qituvchilar dars jarayonida interfaol metodlardan samaraliroq foydalanishini ko‘rish mumkin. Chunki ravon nutq munozara, savol-javob, guruhli ishlash kabi faoliyat turlarida muhim rol o‘ynaydi. O‘qituvchi fikrini tez va aniq ifodalab bera olganida, o‘quvchilar ham faol muloqotga kirishadi. Natijada dars jarayoni bir yoqlama emas, balki ikki tomonlama muloqotga asoslanadi. Nutq ravonligi o‘qituvchining yozma nutqida ham namoyon bo‘ladi. Dars jarayonida beriladigan yozma topshiriqlar, taxtdagi izohlar, test savollari va baholash mezonlari ravon va aniq yozilgan bo‘lsa, o‘quvchilar topshiriqni to‘g‘ri tushunadi. Aks holda noto‘g‘ri tushunish, chalkashlik va asossiz xatolar ko‘payadi. Bu holat yozma nutq ravonligini

ham rivojlantirish zarur ekanini ko'rsatadi. Amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, nutq ravonligini rivojlantirish muntazam va uzluksiz jarayon hisoblanadi. Bir martalik mashg'ulot yoki qisqa trening bilan yuqori natijaga erishib bo'lmaydi. O'qituvchi doimiy ravishda nutq ustida ishlashi, o'z kamchiliklarini tahlil qilishi va ularni bartaraf etishga intilishi lozim. Bunda ovoz tembrini to'g'ri qo'llash, nafas olish texnikasini o'zlashtirish, ifodali o'qish mashqlari, omma oldida chiqishlar muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

O'qituvchi nutqining ravonligi ta'lim jarayonining samaradorligida asosiy omil hisoblanadi. O'qituvchi nutqi nafaqat bilimni yetkazish, balki muloqot uchun muhim vosita bo'lib ham xizmat qiladi. Bu o'quvchilarning fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi, faol ishtirokni rag'batlantiradi va ta'limiy ta'sir ko'rsatadi. Ravon gapiradigan o'qituvchi o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatadi, bilimlarni aniq taqdim etadi va jonli, mazmunli va qiziqarli o'quv muhitini yaratadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ravon nutq o'quvchilarning e'tiborini jalb qilish va ularga bilimlarni o'zlashtirish va saqlashga yordam berish uchun juda muhimdir. Ravon gapirish orqali o'qituvchi o'quvchilarning ichki motivatsiyasini oshiradi, mustaqil fikrlashni rag'batlantiradi, erkin muloqotni rivojlantiradi va faol ishtirokni rag'batlantiradi. Aksincha, noaniq nutqqa ega o'qituvchi dars mazmunini yetkazishda qiynalishi, o'quvchilarning qiziqishini pasaytirishi va umumiy ta'lim samaradorligini pasaytirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- [1] Щерба Л.В. *Языковая система и речевая деятельность*. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.
- [2] Виноградов В.В. *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*. – М.: Высшая школа, 1986. – 640 с.
- [3] Ibrohimov S. *Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2006. – 212 b.
- [4] Кузьмина Н.В. *Профессионализм личности преподавателя*. – М.: Педагогика, 1990. – 256 с.
- [5] Макаренко А.С. *О воспитании*. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.

[6] Выготский Л.С. *Мышление и речь*. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.

[7] То‘xtaboyev X., Ochilov M. *Pedagogik mahorat*. – Toshkent: Fan, 2010. – 240 b.

